

Del llatí al català

Morfosintaxi verbal històrica

Manuel Pérez Saldanya

2a edició

PUV

DEL LLATÍ AL CATALÀ.
MORFOSINTAXI
VERBAL HISTÒRICA

MANUEL PÉREZ SALDANYA

DEL LLATÍ AL CATALÀ.
MORFOSINTAXI
VERBAL HISTÒRICA

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Col·lecció Biblioteca Lingüística Catalana

Direcció: Antoni Ferrando Francés
Ángel López García

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial.

© Manuel Pérez Saldanya, 2013

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2013

1a edició: febrer 1998

2a edició, corregida: juny 2013

Coordinació editorial: Maite Simon

Maquetació: Inmaculada Mesa

Diseño de la cubierta: Celso Hernández de la Figuera

ISBN: 978-84-370-9111-2

Dipòsit legal: V-1558-2013

Impressió: Guada Impressors, SL

13. ELS PRETÈRITS PERFETS SIMPLES I LES FORMES FINITES PERFECTIVES	219
14. ELS PARTICIPIS	247
15. EL PRETÈRIT PERFET PERIFRÀSTIC	261
16. EL FUTUR I EL CONDICIONAL	277
17. L'EVOLUCIÓ DELS ESQUEMES CONDICIONALS.....	297
BIBLIOGRAFIA.....	309

PRESENTACIÓ*

En el títol d'un article recent sobre la marca de primera persona del present d'indicatiu en català, el professor Max Wheeler es preguntava si realment es podia dir res més sobre aquest tema. La pregunta feia referència a la quantitat i a la qualitat dels estudis que, des de perspectives teòriques diferents, s'han fet sobre els morfs de primera persona. La mateixa pregunta es podria fer extensiva al conjunt de la gramàtica històrica: realment és necessària una altra obra sobre la gramàtica històrica del català? Certament, comptem amb una importantíssima tradició d'estudis sobre gramàtica històrica i molts dels canvis lingüístics produïts des del llatí al català modern estan perfectament resolts tant pel que fa a l'etimologia com pel que fa a la datació històrica dels fenòmens. No cal dir que, en molts punts, aquest llibre s'insereix plenament en aquesta tradició i es limita a fer una presentació de conjunt i una síntesi de les aportacions precedents. Juntament amb això, però, hi ha hagut un intent de reinterpretar els canvis des de perspectives i models teòrics actuals, i d'atorgar una especial atenció als factors que es troben a la base del canvi lingüístic (tendències d'organització dels paradigmes flexius, principis cognitius generals, gramaticalitzacions d'implicatures pragmàtiques, reanàlisi sintàctiques, etc.).

Com s'indica explícitament en el títol, aquest treball se centra en la morfosintaxi verbal del català. La tria respon, en part, a motius de dedicació personal però en part també a l'especial interès que, des d'un punt de vista històric, tenen les diferents categories morfosintàctiques del verb. Notem, en primer lloc, que algunes categories verbals reflecteixen

* La investigació que ha permès aquest treball ha estat parcialment subvencionada pel projecte d'investigació GV-3175/95 de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana.

d'una manera molt clara la superposició existent entre la variació diatòpica i la diacrònica, i permeten comprovar com les variants dialectals responen sovint a una evolució històrica clarament unitària. En segon lloc, cal tenir en compte que les categories verbals són especialment susceptibles als canvis a causa de la mateixa configuració dels paradigmes verbals i de l'elevat nombre de formes que contenen. En tercer lloc, cal afegir que dins la categoria verbal existeixen construccions tan definidores del català –i tan complexes des d'un punt de vista històric– com el pretèrit perfet perifràstic. Finalment, no es pot oblidar que el verb, com a nucli lèxic i funcional de l'oració, obliga a establir múltiples connexions amb les altres parts de l'oració.

L'estructura del llibre segueix l'ordenació habitual en els manuals de gramàtica històrica. El primer capítol es dedica al canvi morfosintàctic i se centra fonamentalment en les principals modalitats del canvi; concretament, en la morfologització de regles fonològiques (o de tendències fonètiques regulars), en l'analogia i en la gramaticalització i la reanàlisi. Tot seguit, hi ha una sèrie de capítols relacionats directament o indirecta amb el (sis)tema de present. En primer lloc, s'analitzen les conjugacions i les variacions produïdes en el radical o en l'extensió del radical; concretament, es delimita la reestructuració de les conjugacions i la forma de l'infinitiu, les al·lomorflies en la consonant final del radical i la formació d'una subclasse de verbs amb extensió velar (p. ex. *dir* i *mol-dre*), les al·lomorflies en la vocal del radical i els verbs incoatius. Continuant amb el tema de present, tot seguit s'estudia la categoria de persona, i especialment la marca de primera persona del present d'indicatiu, i els modes subjuntiu i imperatiu. El tema de present es clou amb l'anàlisi de l'imperfet i de les formes imperfectives no personals (gerundi i participi de present). El (sis)tema de perfet s'inicia amb la temporalització del perfet llatí i la reestructuració consegüent del sistema a partir de formes perifràstiques. Dins d'aquest bloc, s'analitzen igualment els participis (les formes perfectives no finites) i els canvis analògics experimentats pel pretèrit perfet i, en menor mesura, pels antics plusquamperfets llatins. El bloc dedicat al tema de perfet acaba amb la formació del pretèrit perfet perifràstic a partir d'una construcció bioracional de moviment. Finalment, en els dos últims capítols del llibre s'analitzen dos aspectes íntimament relacionats amb la modalitat oracional: la formació del futur romànic a partir d'una construcció amb un valor originàriament deòntic i l'evolució dels esquemes condicionals, i sobretot l'evolució funcional de les formes en *-ra*.

Pel que fa als aspectes formals, cal assenyalar que, seguint la tradició general en els estudis de gramàtica històrica, es reserva el símbol «>» per indicar canvis de caràcter fonètic (p. ex. *PLACET* > *plau*). Per diferenciar clarament el canvi fonètic dels canvis morfosintàctics, s'utilitza el símbol «>>» per als canvis analògics (p. ex. *dix* >> *dixí* >> *diguí*) i el símbol «→» per a les reanàlisis sintàctiques o morfològiques i per a les relacions de caràcter implicatiu.

No puc acabar aquesta petita presentació sense fer referència a totes les persones que han contribuït directament o indirectament a la confecció d'aquest llibre. En especial, he d'expressar el meu agraïment a Curtis Blaylock, Joan Bybee i Max W. Wheeler: el seu mestratge, els seus suggeriments i tota la bibliografia que m'han facilitat han estat essencials per a la realització del projecte. Igualment útil ha estat l'ajut de molts col·legues i amics que, amb el seu suport i els seus consells, han contribuït a millorar en molts aspectes el resultat final del treball: Emili Casanova, Maria Josep Cuenca, Ana María Escobar, Antoni Ferrando, Jordi Ginebra, José Ignacio Hualde, Jesús Jiménez, Mario Perini, Lluís Polanco, Joaquim Martí, Miquel Nicolàs, Joan Rafael Ramos, Vicent Salvador, Manuel Sifre i Júlia Todolí. No cal dir que els defectes que pugui contenir aquest treball són responsabilitat exclusivament meva.

MANUEL PÉREZ SALDANYA
Universitat de València

1. EL CANVI MORFOSINTÀCTIC

—Sènyer ermità –dix Fèlix–, prech-vos que-m digats si àngel ha peraula; car si ·I· àngel parla ab altre, molt ma'n dó gran meravella, com sia cosa que peraula no-s convinga a nulla cosa, mas tan solament a cosa que hage bocha e lenga ab què moga l'aer en lo qual sia formade peraula (Llull, *Meravelles*, I, p. 147).

1.1 El canvi lingüístic i els conflictes de naturalitat

L'objectiu immediat i bàsic de tota gramàtica històrica consisteix, òbviament, a delimitar el conjunt de canvis esdevinguts en la gramàtica d'una llengua, i a establir la cronologia d'aquests canvis aportant, si és possible, una datació concreta (cronologia absoluta) o, en cas contrari, situant cada canvi per relació als altres canvis (cronologia relativa). Aquest objectiu bàsic i particular per a cada llengua no pot menystenir, però, un altre objectiu més general que remet a la mateixa naturalesa del canvi: per què es produeix un canvi concret? I de manera més general, per què canvien les llengües?¹ La resposta a aquests interrogants està condicionada, certament, per la perspectiva teòrica que s'adopti. Tot i amb això, es pot rastrejar un cert rerefons comú en les diferents concepcions lingüístiques. Centrem-nos en els tres corrents lingüístics que han tingut una influència més decisiva en la lingüística moderna: l'escola dels neo-

1. Notem, però, que la pregunta també es podria invertir: és cert que les llengües canvien, però per què no canvien més? per què després de cinc segles encara reconeixem com a català, com un català relativament pròxim al nostre, la llengua utilitzada pels escriptors clàssics?

gramàtics, l'estructuralisme i el generativisme. Per als neogramàtics, el canvi està determinat per tres tipus de lleis universals: d'una banda, les lleis fonètiques, que tenen un caràcter regular i estan condicionades físicament (acústicament i articulatòria), i d'una altra, l'analogia i els manlleus, que estan condicionats, respectivament, per factors psicològics i socials, i justifiquen les excepcions de les lleis fonètiques. Per als estructuralistes, són les anomalies del sistema (caselles buides, caselles superplenes, oposicions aïllades i poc rendibles, etc.) i l'economia lingüística (dir el màxim amb el mínim esforç) les que provoquen les reestructuracions. Els generativistes, finalment, se centren en la competència lingüística i justifiquen el canvi com a modificacions produïdes en la gramàtica del parlant nadiu; modificacions que provoquen la reanàlisi de constituents, la morfologització de regles fonològiques, la generalització de regles ja existents en la gramàtica, el canvi d'ordenació de les regles i l'aparició o la supressió de regles.²

Sota les diferents concepcions subjeu, doncs, la idea del caràcter terapèutic dels canvis lingüístics: millorar les condicions articulatòries, optimitzar les oposicions dins el sistema lingüístic, generalitzar regles, etc. Aquesta concepció, tanmateix, deixa obert un altre interrogant: per què no s'assoleix mai un estadi lingüístic estable i ideal, un estadi en el qual no siguin necessàries més innovacions? per què el canvi és un factor intrínsec i definidor de les llengües? La resposta a aquestes preguntes té a veure, evidentment, amb la mateixa naturalesa dels elements que condicionen el canvi. En aquest punt són els estructuralistes els qui han tractat de donar una resposta més explícita al problema, tot i que també des de les altres dues perspectives s'han apuntat idees ben interessants. Per als neogramàtics, les lleis fonètiques milloren l'articulació dels sons, però introdueixen opacitats morfològiques i al·lomorfies, que es resolen amb uns canvis analògics i uns manlleus que, al seu torn, introdueixen irregularitats fonètiques i nous problemes articularis. Per als estructuralistes, l'estat permanent de canvi té una doble justificació. En primer lloc, el canvi d'un element dins el sistema provoca canvis sobre els altres elements (cadena de tracció i de propulsió), que alhora repercuteixen sobre altres elements, i així successivament. En segon lloc, l'economia

2. Per a un estudi més aprofundit de les diferents concepcions del canvi lingüístic i dels debats existents al voltant d'aquest tema, vegeu, entre d'altres, Coseriu (1977b: cap. 7), Arlotto (1981), Aitchison (1991), Ridruejo (1989), McMahan (1994) i Viaplana (1996: cap. II.3).

del llenguatge presenta una contradicció intrínseca que es pot exemplificar com segueix: la tendència al mínim esforç afavoreix l'escurçament dels mots, mentre que les necessitats comunicatives i expressives fan preferibles els mots llargs i polisíl·labs. Des d'una òptica generativista, finalment, el dinamisme ha estat a vegades atribuït al grau d'opacitat que és capaç de mantenir una llengua i, concretament, al fet que determinades modificacions de la gramàtica fan més complexes les derivacions (i allunyen l'estructura profunda de la superficial) i al fet que, com a reacció sovint catastròfica, es produeixen canvis que malden per recuperar part de la transparència perduda.

Una idea resulta bastant clara després d'aquesta petita introducció: el canvi lingüístic, que té un caràcter terapèutic o optimitzador d'algun aspecte o nivell lingüístic, pot provocar desajustaments en uns altres aspectes o nivells. Dit amb unes altres paraules: allò que és òptim des d'una determinada perspectiva o en un determinat nivell lingüístic pot no ser-ho des d'una altra perspectiva o nivell. Més encara, la llengua mateixa, el sistema lingüístic té un component clarament dinàmic i està sotmès a forces diverses, sovint contradictòries, que, d'una banda, hi aporten l'estabilitat i la fixació que exigeixen les necessitats comunicatives, però que, d'una altra, introdueixen variacions constants.³

1.2 Modalitats de canvi

La majoria dels canvis morfosintàctics que s'analitzaran en aquest treball responen a tres modalitats diferents; es tracta, concretament, dels processos de morfologització, de la gramaticalització i de l'analogia. Els processos de morfologització es justifiquen a partir de la relació existent entre la fonologia i la morfologia i, de manera general, consisteixen en la reanàlisi de regles fonològiques com a regles morfològiques. En l'altre extrem cal situar els processos de gramaticalització, que relacionen la

3. Diferents models lingüístics actuals han atorgat un caràcter central a aquests conflictes o divergències d'optimitat. Ens referim, concretament, a la Teoria de l'Optimitat, que ha tingut una especial incidència en els estudis de fonologia, i a la Morfologia Natural. D'acord amb els pressupòsits d'aquests models, no sols els canvis provoquen conflictes de naturalitat o d'optimitat, sinó que el canvi es justifica sovint pel fet que determinades tendències triomfen sobre unes altres de contràries o pel fet que determinats canvis sovint són aturats o alentits a causa d'aquests conflictes.

sintaxi i el discurs amb la morfologia. Efectivament, a partir de l'ús discursiu de determinades categories lèxiques emergeixen sovint una sèrie de valors gramaticals que, en convencionalitzar-se, poden convertir el lexema originari en una categoria funcional, que perd progressivament independència morfosintàctica i tendeix a fusionar-se amb un altre element. L'analogia, finalment, és un procediment que té a veure estrictament amb la morfologia i que consisteix en la generalització de formes existents en la gramàtica. En les pàgines que segueixen analitzarem les principals característiques de cadascuna d'aquestes modalitats de canvi.

1.3 La morfologització de regles fonològiques

L'actuació de les regles fonològiques (o de les tendències fonètiques regulars, utilitzant la terminologia més tradicional) provoca l'aparició de variacions formals en els paradigmes flexius. Aquestes variacions poden interpretar-se fonològicament sempre que s'associen a un context fònic ben delimitat. Tot i amb això, l'actuació de noves regles fonològiques pot alterar el context fònic originari i provocar que allò que era una variació fonològica (una al·lofonia) sigui reanalitzada com a variació morfològica (una al·lomorfia).⁴

Aquest procés de morfologització pot ser exemplificat amb les diferències formals existents en català medieval, i en el valencià i el baleàric actuals, entre la primera i la tercera persona del present d'indicatiu d'un verb com ara *plànyer*; això és, entre les formes *planc* i *plany*, provinents respectivament de les formes llatines *PLANGŌ* i *PLANGIT*. En llatí vulgar, el radical d'aquestes formes comença a diferenciar-se per la progressiva palatalització de les consonants velars seguides d'una vocal palatal. A

4. Des de la perspectiva generativista adoptada per Kiparsky (1973), el procés de morfologització seguiria l'itinerari següent: regles fonològiques transparents → regles fonològiques opaques → regles morfològiques. Les regles fonològiques transparents es converteixen en opaques a causa de l'actuació de noves regles. Per tal de simplificar la gramàtica, les regles fonològiques opaques es reanalitzen com a regles morfològiques. Dressler (1985a), per la seva banda, diferencia tres tipus de regles, les fonològiques, les morfofonològiques i les morfològiques. L'estatus de les segones regles no sempre resulta fàcil de delimitar. Per als propòsits del present treball és suficient establir únicament la distinció entre regles fonològiques i regles morfològiques, o variants formals justificades fonològicament (al·lòfons) i variants estrictament morfològiques (al·lomorfes).

causa d'aquesta tendència, en la tercera persona, el grup velar *ng* es converteix en el segment nasal palatal: *planyet*. En aquest moment, l'alternança del radical es pot delimitar mitjançant regles fonològiques, ja que el verb presenta l'al·lomorf amb el grup *ng* originari seguit d'una vocal no palatal, però assumeix l'al·lomorf amb nasal palatal seguit d'una vocal palatal:

(1) *plango* vs. *planye(t)*

Aquesta motivació fonològica, tanmateix, desapareix –es fa opaca– en el moment que intervé una altra regla fonològica com és la caiguda de vocals àtones finals diferents de /a/:

(2) *plango* > *planc*
planye > *plany*

Efectivament, en aquest moment la variació del radical ja no depèn del context fònic de cada forma sinó de la categoria morfosintàctica: totes dues persones presenten desinència zero però es diferencien pel fet que la primera persona té un al·lomorf acabat en nasal velar i la tercera un al·lomorf acabat en nasal palatal.

1.4 L'analogia

1.4.1 *La concepció neogramàtica: aspectes formals de l'analogia*

El canvi morfològic per naturalesa és l'analogia. A grans trets, l'analogia es pot definir com la tendència a modificar determinades formes d'un paradigma a partir del model d'una o unes altres formes. Com s'ha apuntat al començament d'aquest capítol, l'analogia assolí un paper explicatiu ben important en els estudis de gramàtica històrica desenvolupats pels neogramàtics. L'analogia, concretament, era concebuda com un dels motors del canvi lingüístic i es justificava a partir de condicionaments psicològics (la capacitat humana de percebre semblances i d'establir-ne de noves). L'analogia, d'altra banda, apareixia definida per oposició a l'altre gran motor del canvi lingüístic: les lleis fonètiques regulars. Efectivament, les lleis fonètiques, que actuen de manera regular i sense excepcions lèxiques, introdueixen tota una sèrie de variants al·lomòrfiques i formes opaques que desdibuixen una bona part de les regularitats paradigmàtiques; l'analogia, per contra, permet justificar

determinades excepcions lèxiques de les lleis fonètiques i introdueix un cert grau de regularitat en els paradigmes.⁵

Malgrat aquesta concepció del canvi lingüístic, en els estudis realitzats pels neogramàtics, o concebuts a partir dels principis neogramàtics, s'insisteix molt més a delimitar els elements que funcionen com a base de l'analogia i justifiquen l'extensió d'una forma que no les causes que provoquen el canvi. En aquest sentit, és important assenyalar que devem als neogramàtics la formalització del mecanisme que explica una bona part dels canvis analògics. Es tracta, concretament, de la delimitació del canvi analògic a partir de relacions proporcionals del tipus:

$$(3) A : B = A' : X$$

En aquesta proporció, els elements A i B s'identifiquen amb la base de l'analogia (els mots a partir dels quals es produeix l'extensió d'una forma); la incògnita X, per altra part, s'identifica amb el mot que, sotmès al canvi analògic, assolirà la forma B'. Aquestes relacions proporcionals poden exemplificar-se fàcilment a partir del canvi provocat en la primera persona del present d'indicatiu del verb *deure*. Etimològicament, aquesta persona presenta el resultat *deig* (< DĒBEŌ), perfectament documentable en els textos medievals. Aquest resultat etimològic, tanmateix, fou desplaçat per la forma analògica *dec* a partir de relacions proporcionals del tipus:

$$(4) \text{ diu} : \text{dic} = \text{deu} : x$$

Això és, *diu* és a *dic* el que *deu* és a *dec*. Òbviament, el fet que el canvi analògic es pugui delimitar d'aquesta manera no el converteix en una operació matemàtica. Es tracta, simplement, d'una forma clara i senzilla d'explicitar la manera com actuen possiblement els parlants a l'hora de generalitzar una determinada forma. Aquesta concepció proporcional de l'analogia planteja, tanmateix, diversos problemes. El més evident té a veure amb el fet que el canvi sovint està induït per més d'un element i no resulta fàcil delimitar quin és el que es comporta com a model. Tornem a l'exemple del verb *deure*. En aquest cas, hi ha diferents verbs que tenen, etimològicament, una consonant velar en la primera persona del present

5. Aquests dos aspectes apareixen explícitament recollits en les gramàtiques històriques de Moll (1952: 144) i de Badia (1951: 267).

d'indicatiu i una semivocal velar en la tercera, i que, consegüentment, podrien haver participat en el procés:

(5) diu : dic, duu : duc, cou : coc, trau : trac

Per fer més restrictiva la possible base de l'analogia, normalment s'accepta que el canvi analògic requereix una certa semblança semàntica i fonètica (anomenada *focus de l'analogia*) entre els elements de la proporció. Partint d'aquesta idea, es podria postular que el canvi de *deig* a *dec* està induït per la forma *dic*, ja que en tots dos casos es tracta de verbs que presenten un radical amb la consonant *d* i amb una vocal palatal. El fet d'establir el focus de l'analogia no resol totalment el problema, puix que no explica per què els canvis analògics no es produeixen entre determinats termes relacionats formalment i semànticament. La relació formal i semàntica és una condició necessària però no suficient del canvi. Un exemple d'aquesta situació citat amb freqüència és el de la proporció de mots anglesos de (6).

(6) ear : hear = eye : x

A partir d'aquesta proporció, on els termes presenten una clara proximitat formal i semàntica, no és possible crear analògicament la forma **heye*. L'analogia, doncs, requereix que entre els mots relacionats també s'estableixin determinades condicions estructurals i gramaticals.

1.4.2 *L'aportació estructuralista de Kuryłowicz*

Segurament, l'intent més important de delimitar l'analogia des d'una posició estrictament teòrica va ser el realitzat per Jerzy Kuryłowicz. El lingüista polonès assumeix en general la concepció proporcional de l'analogia però estableix tota una sèrie de restriccions gramaticals i estructurals que permeten preveure la manera o l'itinerari que segueixen la majoria de canvis analògics. Per a Kuryłowicz (1949, entre d'altres), concretament, l'analogia no es pot produir entre qualssevol parells de termes; perquè sigui viable, cal que aquests termes mantinguin algun tipus de relació gramatical. Més encara, l'analogia es pot produir entre categories gramaticals i no únicament entre mots. Tornant a l'exemple de la velarització que estem comentant, l'analogia s'estableix entre les terceres persones (amb semivocal) i les primeres (amb consonant velar).

Dins d'aquesta concepció general d'establir fortes restriccions al canvi analògic i de postular les condicions estructurals en què es pro-

dueix, Kuryłowicz delimita sis lleis o tendències generals del canvi. Tot seguit repassarem a grans trets aquelles que poden tenir un major interès per a l'estudi de la morfologia verbal. La més important de les lleis és, sens dubte, la segona, on es delimita la relació que ha d'existir entre els dos termes de cada costat de la proporció. Aquesta llei, concretament, estableix que l'analogia ha de seguir una clara direccionalitat, per tal com ha de relacionar formes bàsiques amb formes derivades o fundades. Dit amb unes altres paraules, perquè sigui admissible la proporció $A : B = A' : X$, cal que hi hagi una relació de fundació del tipus $A \rightarrow B$. En general, es pot considerar que les formes bàsiques són les més simples i les menys predictibles formalment, enfront de les derivades que són més complexes i tenen una forma fàcilment predictable a partir de les anteriors. Tornant a l'exemple que estem analitzant, les formes de tercera persona són les més bàsiques, puix estan mancades de marca flexiva i tenen una forma més irregular (*deu, mol, pren*); les formes de primera persona, per contra, són més complexes i, en aquest cas, es construeixen afegint la consonant velar a la forma de tercera persona, a vegades amb alguns canvis en el segment final (*dec, molc, prenc*).

La resta de lleis, amb excepció de la darrera, remetent a aspectes més puntuals del canvi analògic. La primera llei fa referència a la tendència a substituir els marcadors simples per marcadors dobles, fet que pot ser exemplificat amb la forma *vares cantar*, que en alguns parlars s'utilitza en lloc de *vas cantar*. En aquest cas, el valor de pretèrit apareix marcat tant per la perífrasi amb l'auxiliar *anar* més infinitiu com per l'afix *-re-*. La cinquena llei, d'altra banda, remet a l'existència de distincions més importants que d'altres i al fet que a vegades la llengua abandona distincions més marginals per tal de recuperar distincions centrals. En català medieval, per exemple, la forma *cantam* tenia el valor de present d'indicatiu i de pretèrit perfet (*CANTĀMUS* i *CANTĀVIMUS* > *cantam*). La quarta persona del pretèrit, però, es reconstruí analògicament a partir de la sisena persona (*CANTĀVĒRUNT* > *cantaren* i per analogia *cantam* >> *cantàrem*), malgrat que aquest canvi provocava una nova homofonia ara amb el condicional en *-ra* procedent de l'antic plusquamperfet d'indicatiu (*CANTĀVERĀMUS* > *cantàrem*). La distinció temporal entre el present i el passat ha prevalgut sobre la distinció modal existent entre l'indicatiu i el condicional (imperfet de subjuntiu després en valencià).

La darrera llei, la sisena, és més una declaració de limitacions que no pas una llei pròpiament dita, puix que indica que els canvis analògics han de seguir necessàriament les direccions assenyalades per les cinc lleis

prèvies però constata que no és possible saber amb certesa quan es produirà el canvi: «il en est comme de l'eau de pluie qui doit prendre un chemin prevu... une fois qu'il pleut», assenyala metafòricament Kuryłowicz (1949: 37).⁶

1.4.3 L'analogia i els processos psicolingüístics

Un altre pas important dins el panorama d'interpretació teòrica de l'analogia correspon als intents generativistes de donar compte dels factors psicolingüístics que intervenen en els canvis analògics, molt especialment en les etapes d'adquisició de les llengües (Kiparsky, 1978). Dins la lingüística catalana, aquesta perspectiva psicolingüística ha estat adoptada per Wheeler en diferents treballs sobre la morfologia verbal dels dialectes catalans (Wheeler, 1984, 1985 i 1986). D'acord amb Wheeler, els canvis analògics es justifiquen per la necessitat d'alleujar algun dels problemes psicològics o psicolingüístics que els paradigmes flexius plantegen al parlant de l'idioma. Aquestes dificultats es poden classificar en tres grups a partir de l'escissió del subjecte en tres papers diferents: el subjecte parlant, l'oient i l'aprenent de l'idioma. A cadascun d'aquests subjectes, o a cadascuna d'aquestes facetes del subjecte, se li plantegen uns problemes diferents, cosa que permet justificar per què a vegades un canvi analògic alleuja una dificultat psicolingüística però n'agreuja una altra que correspon a un altre aspecte de la comunicació.

Per al subjecte en tant que parlant, la dificultat més greu té a veure amb l'al·lomorfisme, ja que l'obliga a triar formes equivalents en l'expressió d'un concepte. L'analogia, per tant, es justificarà en alguns casos a partir de la conveniència d'evitar la variació al·lomòrfica. Retornant a l'exemple de la velarització, en català medieval hi havia tota una sèrie de verbs provinents de la tercera conjugació llatina que tenien una forma acabada en consonant palatal o sibilant en la primera persona del present d'indicatiu: *deig, vall, plaç*. Aquestes formes han estat substituïdes en el català modern per unes altres que presenten regularment una consonant velar: *dec, valc i plac*. Per al subjecte en tant que oient, la dificultat més important té a veure amb l'ambigüitat i el sincretisme, problemes que

6. Dins la línia teòrica encetada per Kuryłowicz, se situen també els treballs de Mańczak (1958, 1978), on es formulen diverses hipòtesis sobre el canvi morfològic, la validesa de les quals és avaluada mitjançant el contrast de fenòmens evolutius de diferents llengües occidentals.

sovint tractarà d'evitar mitjançant canvis analògics. En català medieval, el sincretisme existent entre la primera i la tercera persona del present d'indicatiu en formes com ara *mou*, *creu* o *mol*, s'evita atorgant una forma velar a la primera persona: *moc/mou*, *crec/creu*, *molc/mol*. Finalment, per al subjecte en tant que aprenent de l'idioma, a més de les dificultats que té com a parlant per expressar-se i com a oient per comprendre allò que li diuen, se li planteja el problema d'aprendre una classificació purament arbitrària dels paradigmes que regeix la flexió correcta. A causa d'això, qualsevol ambigüitat en l'expressió de les categories morfosintàctiques pot induir a error; error que consistirà a realitzar generalitzacions abusives i a introduir les formes pròpies d'una determinada classe morfològica en una altra classe. La velarització, típica d'un grup de verbs amb vocal temàtica *e*, s'ha estès en el valencià col·loquial als verbs amb vocal temàtica *i* originant formes de primera persona com ara *dorc* o *muic*. De manera molt més esporàdica, la velarització afecta en alguns parlars valencians fins i tot els verbs de la primera conjugació originant formes com ara *càntec*.

Com assenyala Wheeler, la tendència a evitar o reduir la sinonímia, l'ambigüitat o l'arbitrarietat, pot provocar una innovació analògica en la parla de qualsevol individu, però resulta especialment efectiva en la parla de l'aprenent de l'idioma, això és, en la parla infantil. La majoria d'aquests canvis són corregits i esborrats; n'hi ha alguns, però, que arriben a consolidar-se i a integrar-se en el sistema gramatical d'una llengua.

Els estudis basats en les dificultats psicolingüístiques dels parlants d'un idioma comporten un important avanç en la delimitació teòrica de l'analogia, puix que tracten d'establir les causes concretes que justifiquen el canvi. Aquesta perspectiva estrictament psicolingüística planteja, però, dues mancances: d'una banda, el fet que no té en compte que determinats canvis estan condicionats per les peculiaritats tipològiques de cada llengua; d'una altra, el fet que no permet delimitar clarament quins problemes resulten més greus i quins prevalen quan es produeix un conflicte entre la conveniència d'evitar un problema i la d'agreuja-ne un altre.

1.4.4 *L'analogia i els principis de naturalitat morfològica*

Els intents més importants d'encarar els problemes esmentats suara han estat realitzats des dels plantejaments teòrics de l'anomenada Morfologia Natural. Entre els treballs més destacats realitzats des d'aquests pressupòsits es poden citar els de Dressler (1987), Mayerthaler (1987) o

9 788437 109112

En aquest llibre es presenta un exhaustiu estudi sobre els canvis lingüístics produïts en les categories morfosintàctiques del verb des del llatí fins al català actual. El canvi lingüístic es reinterpreta a partir de perspectives i models lingüístics actuals, i s'atorga una especial rellevància als factors i als mecanismes que el justifiquen: la morfologització de regles fonològiques històriques, els principis de naturalitat morfològica, les gramaticalitzacions d'implicatures pragmàtiques, les reanàlisis sintàctiques, etc. Les solucions del català contemporani es presenten dins el marc general de les llengües romàniques. A més, en aquells casos en què hi ha variació dialectal, s'analitzen tant les formes del català estàndard com les variants d'abast geogràfic més restringit, partint de la idea que la variació diatòpica normalment se superposa a la variació diacrònica i reproduceix un procés històric unitari.

BIBLIOTECA
LINGÜÍSTICA CATALANA